

EKONOMİNİN TEMELLERİ:
AHLAKİ BİR YAKLAŞIM

Seif I. Tag el-Din

iktisat yayınları

İktisat Yayınları – 45
İktisat Düşüncesi Dizisi – 11

Seif I. Tag el-Din, *Ekonominin Temelleri: Ahlaki Bir Yaklaşım*

Çeviren: Oğuz Karasu
Çeviri Editörü: İsmail Eriş
Yayıma Hazırlayan: Emrah Yağmurlu
Musahhih: Muhammed Aydın

Tasarım: Seyfullah Bayram

Baskı: Sarıyıldız Ofset - Sertifika No.: 23593
İvedik Ağac İşleri San. Sit.
1354. Cad. 1358. Sok. No.: 31 Ostim / Ankara
1. Baskı: İstanbul, 2020
ISBN: 978-625-7015-04-2

© İktisat Yayınları, 2020

Bütün yayın hakları saklıdır. Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

İktisat Yayınları
Rasimpaşa Mah. Rıhtım Cad. Nemlizade Sok.
Güteryüz Apt. No:9 Daire:3 Kadıköy / İstanbul
Tel / Faks: +90 (216) 418 20 10

www.iktisatyayinlari.com

İktisat Yayınları Nobel Akademik Yayıncılık ve
İslam İktisadi Araştırma Merkezi'nin ortak markasıdır.

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI

Tag el-Din, Seif I.

Ekonominin Temelleri: Ahlaki Bir Yaklaşım

1. Baskı, x + 414 s., 13.5 x 21 cm

Kaynakça ve dizin var.

ISBN- 978-625-7015-04-2

1. İslam İktisadi 2. İktisadi Düşünce 3. İktisat Kurumları

EKONOMİNİN TEMELLERİ: AHLAKİ BİR YAKLAŞIM

Seif I. Tag el-Din

Çeviren
Oğuz Karasu

iktisat
yayınları

İslami Finans Dizisi

Bu dizide, iktisadi düşünce ile ilgili tarihsel ve güncel eserlere yer verilmektedir. Dizide iktisat düşüncesinin geniş ilgi alanında dinler, medeniyetler, isimler, ekoller, kuramlar ile ilgili detaylı incelemeler ve karşılaştırmalı çalışmalara yer verilecektir

Dizide Yayınlanan Diğer Kitaplar

Zafar Iqbal, *Adalet: İslamî ve Batılı Perspektifler*

S.M. Hasanuzzaman, *İslam İktisadının Fikhi İlkeleri*

Hamdi Çilingir, *Vakıfta Amaç: Hanefî Vakıf Hukuku Çerçevesinde Bir İnceleme*

Syed Haider Nawab Naqvi, *İslam Ekonomi ve Toplum*

M. Umer Chapra, *İktisadın Geleceği: İslami Bir Bakış*

M. Akram Khan, *İslam İktisadının Sıkıntıları: Güncel Durum ve Geleceğin Bir Analizi*

Fatih Savaşan, Fatih Yardımcıoğlu, Süleyman Kaya, Şakir Görmüş, *İslam İktisadı Üzerine Söyleşiler*

Syed Haider Nawab Naqvi, *Ahlaklı Olmak ve İnsanın Esenliği Üzerine Görüşler: İslam İktisadına Bir Katkı*

Monzer Kahf, *İslam İktisadının Temelleri: Kurumlar ve Kuramlar*

Rauf Azhar, *İslam İktisadının Ekonomisi*

Dizide Yayınlanacak Kitaplar

Group of Researchers, *Uluslararası İktisadi Kriz: İslami Perspektiften Bir Değerlendirme*

Seif Ibrahim Tag el-Din, *Piyasa Ekonomilerinin Temel Gayeleri*

Seif I. Tag el-Din

Seif Ibrahim Tag el-Din, Suudi Arabistan'daki Imam Mohamed bin Saud Islamic University'de ekonomi profesörüdür. Doktorasını Edinburgh Üniversitesi (Ekonomi), yüksek lisansını Glasgow Üniversitesi (İstatistik) ve lisan derecesini Hartum Üniversitesi'nden (Ekonomi ve İstatistik) almıştır. Başlıca araştırma alanları İslami finansal piyasalar, faizsiz finans risksizlik optimalitesi ve ekonomi metodolojisidir. Suudi Ulusal Ticaret Bankası'nın (Saudi National Commercial Bank), İslam bankasına dönüştürülmesinin stratejik planlama ve yönetim sürecine katkıda bulunmuştur. İslam Kalkınma Bankası (İDB) tarafından kendisine, İslam iktisadı alanına yaptığı katkılardan dolayı 2015 yılı için İslam İktisat Ödülü verilmiştir.

Oğuz Karasu

1990 yılında İstanbul'da doğan Oğuz Karasu 2013 yılında Marmara Üniversitesi İktisat Fakültesi'nden mezun oldu. 2011 ile 2012 yılları arasında İlmi Etüdler Derneği'nde Araştırma Yayın Komisyonu'nda görev aldı. İlim Kültür Eğitim Derneği'nde araştırmacı olarak görev aldığı 2013-2014 yıllarında 1. ve 2. İslam İktisadı Atölyesi'nin organizasyon kurulunda sekreteryaya görevini icra etti. Bu süreçte ilk atölyede sunulan bildirilerin editöryal sürecinde bulunarak *İslam İktisadını Yeniden Düşünmek* kitabının basım sürecinde bulundu. İstanbul Ticaret Üniversitesi İktisat Bölümü'nde yüksek lisans eğitimini tamamladı. İstanbul Üniversitesi'nde iktisat alanında doktorasına devam etmektedir. TRT World bünyesinde haber editör yardımcılığı yapmaktadır.

Kıymetli eşim Aisa Abdelsalam'a ithafen.

İçindekiler

Giriş	1
-------	---

BİRİNCİ CİLT: İSLAM AHLAKI POLİTİKASININ METODOLOJİSİ

Birinci Kısım: İktisat Tarihindeki Akımlar	17
1. Pozitif Metodun Yükselişi	19
2. Klasik Politik İktisat	39
3. Fayda, Verimlilik ve Neoklasik Devrim	51
4. İktisat Eleştirisinde Eğilimler	77
5. İslam İktisadi Düşüncesinin Kökeni	95
İkinci Kısım: Ahlak Politikası ve Metodoloji Sorunu	119
1. Eşitlik Stratejisi	121
2. İslami Makroekonomik Yapının Temaları	139
3. Metodolojiye Dair Merkezî Sorular	165

İKİNCİ CİLT:

PİYASA VE PİYASA DIŞI SEKTÖRLER

Birinci Kısım: Piyasa Sektörü	189
1. Faize Karşı Ticaret	191
2. Faktör Kazanımları ve Risk Getirisi	215
3. Belirsizlik Altında Optimal Sözleşme Yapmak	231
4. Ekonomik Mübadele ve Para	257
5. Piyasa Aksaklıklarının Kaynakları ve İyileştirilmesi	285
6. Satış Faizindeki Aksaklığın Mahiyeti	309
İkinci Kısım: Piyasa Dışı Sektör	331
1. İslami Politik Ekonomi, Temel Arka Plan	333
2. Kamu Politikası, Vergilendirme, Zekât ve Vakıf	353
 EK: Örnek Sınav Soruları	 373
Notlar	377
Kaynakça	387
Dizin	401

Giriş

Son otuz yılda İslam iktisadı literatüründe görülen kayda değer artışa rağmen İslam iktisadı meselesini yeterince standartlaşmış bir şekilde iktisat öğrencilerine güvenilir bir ders kitabı çerçevesinde sunmak gereksinimi hâlen devam etmektedir. Yeni ortaya çıkan disiplinlerde bu durum gerçekten zorlu bir çaba gerektirmektedir. Aynı şekilde söz konusu zorluk, metodolojiye dair problemlerin hâlâ ürkütücü bir problem olarak görüldüğü İslam iktisadı açısından çok daha fazla geçerlidir. Mevcut kitap, yazarın 2001-2007 yılları arasında Loughborough Üniversitesi'ne bağlı Markfield Yüksek Öğretim Enstitüsü'ndeki (MIHE) İslam iktisadı dersinin geliştirilmesi ve öğretilmesi sürecinde elde edilen deneyimlerinin bir neticesidir. Bu eser, önde gelen ana akım ekonomistlerin de paylaştığı standart ekonomi ders kitaplarında işlenen, İslam iktisadı literatüründe açığa çıkan ahlaki değerlerin içselleştirilmesi noktasındaki benzer kaygılardan yola çıkmaktadır.¹ Amartya Sen'in (2005, s. 7) değişiyle: "Modern iktisadın doğası, ekonomi ve etik arasında büyüyen mesafe ölçüsünde oldukça yoksullaşmıştır." Hausman ve McPherson (2000, ss. 9-16), bir zamanlar endüstriyel atıkların yoksul ülkelere dökülmesini öneren maliyet-fayda analizini benimseyen

Dünya Bankası'nın baş ekonomistlerinin ürkütücü olayı aracılığıyla bu konuyu odak noktası hâline getirdiler. Bu durum haklı olarak, sonucu önde gelen politika ekonomistlerinin dağıtımsal adalet, yoksulluğun ortadan kaldırılması, insanlık onuru, aile bütünlüğü ve sosyal uyum gibi kavramlara çok az değer vermeleri ile neticelenen standart ekonomi müfredatında ahlaki içeriğin yetersizliğine atfedilmektedir.

Ekonominin Temelleri: Ahlaki Bir Yaklaşım, iktisat teorisinde salt bir heterodoksiden ziyade ekonomi politüğın ahlaki niteliğı ile ilgili bir ekonomi bilimi olarak İslam iktisadı örneğini gündeme getiren türünün ilk kitabıdır. Az sonra bu Giriş Bölümünde görüleceğı üzere ‐ahlaki politika‐, bu kitabın metodolojik yönelimini temsil eden temel terimdir. Kitapta, ekonomik arka planlarını İslami bir bilgi ile nitelemek isteyen öğrenci ve araştırmacılar için gerekli zemini hazırlamak maksadıyla yoğun bir çaba harcanarak standart iktisat ders kitaplarına kasıtlı olarak atıfta bulunmak suretiyle gerekçelendirilmiştir. Kitap boyunca lisansüstü öğrencileri, İslam ekonomisine eleştirel bir zihinle yaklaşmaya ve dipnotlarda belirtildiğı gibi ilgili konulara daha gelişmiş ve ayrıntılı bir şekilde derinleşerek kendilerini tatmin etmeye teşvik edilmektedirler. Kitabın sonunda yer alan Ek Bölümdeki model sorulara ilave olarak her bir bölüm iyi yapılandırılmış konuyu gözden geçirmeyi sağlayan soru listesiyle son bulmaktadır. Metin boyunca teknikten ziyade prensipler üzerinde durulmaktadır. Bu sebeple genel olarak matematiksel araçlar üzerinden temellendirilmesi gerektiğı düşünülen ilkeler haricinde matematiksel olmayan bir biçim muhafaza edilmiştir.

Yöntem Sorunu

John Maynard Keynes (1973, ss. 296-297), arkadaşı Harold Roy'a yazdığı bir mektupta: ‐... Robbins'in iddiasına karşı olarak

ekonomi bir doğa bilimi değil bir ahlak bilimidir. Yani iç gözlem ve değer yargılarını kullanır.” 1930’lardaki Büyük Buhran sırasında Keynesci devlet müdahalesi çağrısı, fiyat mekanizmasının kendi kendini oluşturduğuna dair neoklasik doktrini sarsan bir tür ahlaki politika idi. Keynes’in yöntemi, toplumsal adaletsizliklerin çözümü olarak serbest piyasaya karşı sosyoekonomik devrimi destekleyen totaliter doktrinlere başvurmaktan ziyade “Ortodoks Kalesi” olarak isimlendirdiği şeye içerden saldırmaktı. Keynesyen teori büyük ölçüde bilimsel cazibesini yitirmiş olsa da bu teorinin ihtiyari devlet politikası için önemli bir alan açma konusundaki ahlaki yönelimi, serbest piyasa kapitalizminin az veya çok daha insancıl bir versiyonu sonucunu doğuran çeşitli etik yollarla kendisini ortaya koymaya devam etmektedir.

Diğer bir uçta ise L. Robbins’in kendi kendini dengeleme doktrini, ekonominin ahlaktan agresif bir ayrılışını veya daha doğru bir ifadeyle, ahlaki motivasyonlu devlet müdahalesine karşı sağlam bir duruşu içermektedir. Çalışması temel olarak 19. yüzyılın Senior-Mill-Cairnes metodolojisinin, ders kitabı ekonominin mevcut özelliğine etkili bir katkıda bulunan bir ekonomi tanımı ortaya koyacak şekilde yeniden ifade edilmesiydi. Bununla birlikte Robbins’in yeniden ifadesi, Senior-Mill-Cairnes metodolojisini açık bir ahlaki eğilim ile ilk defa olarak sunan 19. yüzyıl ekonomisti J. Neville Keynes’inkinde farklılaşmaktaydı (Keynes, 1891, 2, ss. 31-83). 1891 tarihli *Politik Ekonominin Kapsamı ve Yöntemi* (The Scope and Method of Political Economy) başlıklı kitabında Keynes, ekonomideki pozitif sorgu (nedir?) ile normatif sorgulama (ne olmalıdır?) arasında ayrım yapmıştır.² Keynes: “Her ne kadar nihai amaç insan davranışlarına rehberlik etmek olsa da göz önünde bulundurulması gereken yakındaki hedefin pozitif olgular” olduğunu ileri sürmekteydi (Keynes, 1891, 2, s. 41). Bir ekonomistin insan davranışına dair ahlaki yönelimi bundan daha iyi şekilde ifade edilemezdi.

Keynes'in ahlaki değerlerin ekonomi ile ilişkisi hususundaki net duruşu, onun sözlerinde açıkça belirtilmiştir: "Ne ekonomik faaliyetlerin ne de insan faaliyetlerinin herhangi bir türünün ahlaki yasalardan bağımsız olarak doğru bir şekilde yapılamayacağı, delile ihtiyaç duymamaktadır." (Keynes, 1891, 2, s. 41).

Yine de bu disiplinin hatırlanmaya değer tarihi boyunca pozitif sorgunun peşinden gitme, hiçbir zaman "insan davranışlarına rehberlik etme" maksadı ile yapılmamıştır. 19. yüzyıl ekonomi politikası, kısmen ekonomik teorinin teknik düzenlemeleriyle ve kısmen de adaletsiz sosyoekonomik düzene ilişkin kamu kaygılarına çok az önem vermiş olan hükûmet politikalarıyla ilgiliydi. Ahlakî boşluğu doldurmak için Marksizm söz konusu sosyoekonomik adaletin keskin bir normatif vizyonuyla ortaya çıktı. Bununla birlikte Marx, Ricardocu değer teorisi tarafından yanlış olarak "emeğin" tek üretim faktörü olduğuna inandırılmış ve nihayetinde de özel mülkiyeti yasaklayan ve tüm serbest piyasa mekanizması sistemini sömürücü olarak damgalayan "ahlaki politika"sına yönlendirilmişti.

Bu nedenle esas soru, daha adil bir sosyoekonomik düzene yönelik iktisatta paradigma değişimi arayışında pozitif yöntemin nasıl kullanılacağıdır. "Kıtlık", "verimlilik" ve "kişisel menfaat" varsayımının ilişkili oluşunu tartışmak pek çok çağdaş Müslüman iktisatçıda olduğu gibi Batılı ahlakçılar arasında da yaygın bir eğilim olmuştur. Ancak bu kitapta sunulan İslami vizyon, pozitif iktisadın esas temeli ile iktisadi politika için uygun ahlaki standartların oluşturulması arasında herhangi bir çelişki görmemektedir. Kaynakların rakip kullanımlarının olduğu ve iktisadi tercihlerin alternatif kullanımlar için fedakârlıklar gerektirdiği gerçeği, ekonomi ilminin omurgası olarak kıtlık yasasını inkâr etmeyi imkânsız kılmaktadır. Gazzâlî (1992, 4, s. 134), parayı "kıt" ile aynı anlamı taşıyan "değerli" (*aziz*) terimiyle tanımlamaktadır.³ *Yoksulluğun ortadan kaldırılmasını* ahlaki politikaların merkezî bir sorunu olarak

ele alan kişi, kıtlık yasasından daha iyi bir dayanak bulamaz. Şayet yoksulluğun ortadan kaldırılması ve aynı zamanda zengin sınıfların sonsuz arzularını eş zamanlı olarak tatmin etmek mümkün olsaydı daha en baştan yoksulluk ortaya çıkmazdı. “Yoksulluğun ortadan kaldırılması” ve “sosyoekonomik adalet” konularının pek bilinmedik ders kitapları problemleri olması üzücüdür ancak bu durum, bu sorunların kıtlık yasası açısından formüle etme başarısızlığından ziyade standart ekonominin nasıl ortaya konması gerektiğine yönelik mevcut fikir birliğini yansıtmaktadır.

Bu nedenle esas soru, standart bir ekonomi ders kitabının uygun ahlaki içerik ile nasıl düzenleneceğidir. Bunun İslam iktisadı öğrencileri için metodoloji ile ilgili çeşitli tartışmalı konuları başlatacağı kesindir. Bu nedenle bu kitap bilinçli olarak İslam iktisadı konusuna (sekiz bölüm) bir temel olması için metodolojiye dair (sekiz bölüm) tarih odaklı konuları açıklayacak şekilde yapılandırılmıştır.

“Ahlaki Politika” Nedir?

İslam iktisadının pratik geçerliliği konusunda bu kitapta benimsenen vizyon, İslam hukuku (şariat) ışığında bireylere, sosyoekonomik kurumlara veya hükûmetlere uygun ekonomik davranışlar hakkında aydınlatıcı ve uygulanabilir rehberlik sunabilmektir. “Ahlaki politika” terimi, genel olarak arzulan ekonomik düzeni kontrol edecek bir yürütme yetkisinin varlığını gerektirmeyen şariatın “olması gerekenleri” ve “olmaması gerekenlerini” kapsadığı için bu vizyonu etkili bir biçimde yansıtmaktadır.

Bu anlamda ahlaki politika, devlet politikasını özel bir kategori olarak içeren ancak zorlayıcı ve zorunlu olmayan tedbirleri kapsayacak şekilde onun çok daha ötesine genişletilen hükûmet politikası kapsamında yer almaktadır.⁴ Hükûmet politikası, çoğunlukla ihtiyari gerekçelerle vergilendirme, kamu harcamaları

ve para arzının manipölasyonu başta olmak üzere bütçe araçları ile zorunlu müdahaleleri ifade eder. Bu nedenle ahlak politikası, belirli bir zamandaki bir yürütme gücü tarafından alınan ihtiyari veya tesadüfi karardan ziyade devletin sürdürülebilir sosyoekonomik hedeflere ulaşmaya yönelik sürdürülebilir sistemik bir özelliğidir. Ahlak politikası, tüm sivil toplum kuruluşları ve kurumlarının (sosyal, eğitimsel ve toplulukçu) sosyoekonomik hedeflere ulaşma sürecinde uyumlu çalışmasını içine alır. Kuşkusuz şeriatın “olması gereken” ve “olmaması gereken”leri, zorunlu olmayan değerlerin (sosyal yardımseverlik gibi) yanı sıra zorunlu olan kuralları (faiz yasağı gibi) da içermektedir fakat bunların nihai bir analizde hepsi ortak bir hedefi paylaştıklarından dolayı “ahlak politikası” olarak adlandırılmıştır.

İslami bakış açısından⁵ dağıtımsal adaletin önemi göz önünde bulundurulduğunda, ahlak politikası; dağıtımsal adaleti, yoksulluğun ortadan kaldırılmasını, insan haysiyetini, aile bütünlüğü ve sosyal uyumu da kapsayan bir terim olan eşitlikçi sosyoekonomik refaha erişme yolunda davranışsal değerlerin harekete geçirilmesi ve kurumsallaştırılması için uygun araçlara yönelik bir araştırma olarak tanımlanabilir. Özellikle İslam medeniyetini parlak çağları boyunca karakterize eden hem zorunlu hem de gönüllü olan mikroekonomik değerler ile sosyal kurumlar, İslami iktisat metoduyla ilgili davranışsal değerlerin gerçek somutlaşmış örnekleridir. Dolayısıyla İslam iktisadı, Kur’an öğretilerine, Hz. Peygamber’in geleneklerine (sünnet) ve ilgili hukuki hedeflere (makâsid fıkına) tabi, adil sosyoekonomik refah arayışında insan kaynaklarını harekete geçirmeyi amaçlayan eşsiz bir ahlakî politika sistemi olarak tanımlanmaktadır. İslam iktisadının literatürdeki alternatif tanımları, İslami ahlakî değerlerin sosyoekonomik adaleti meydana getirmekteki anahar önemi hususunda benzer kaygıları paylaşma eğilimindedir (Chapra, 1997, s. 33). Yine de mevcut tanımı diğerlerinden

ayıran temel unsur, “ahlaki politika”nın ekonomik analizde ahlaki değerlerin içselleştirilmesinin aracı olarak takdim etmesidir.

Üstelik ahlaki politika araçları, sırf uygulanabilir hükümet araçları olmaktan ziyade sürdürülebilir değerler, gelenekler, sözleşmeler, sosyoekonomik kurumlar ve insan kaynaklarından oluştuğu için bu tanımlama yalnızca Müslüman ülkelerde yaşayan Müslüman toplumlarla değil aynı zamanda seküler hukukun sosyal ve ekonomik kurumlarını barındığı, Müslüman olmayan demokratik toplumlarda yaşayan Müslüman azınlıklarla da ilişkilidir. İslam iktisadını daha geniş bir yelpazede modern politik demokrasilerle ilişkili hâle getirerek bu kitap çağdaş siyasal İslam’ı karakterize etme eğiliminde olan katı İslamcı ideolojiyi aşmaktadır. Ayrıca iktisat metodolojisi, siyasetten ayrılmaz olduğu için yukarıda belirtilen bakış açısının önemli bazı metodolojik sonuçları vardır. Bu bağlamda kitap, dünya medyasında en güncel olma eğiliminde olmasına rağmen siyasetin, İslami birikimin en az gelişmiş dalı olduğu gerçeğini gözden kaçırmaksızın İslami açıdan politik ekonomi üzerine kısa bir arka plan sunmaktadır.

Hukuk Karşısında İktisat Tarihi

Son 30 yılda İslam iktisadına dair yazılmış literatür kapsamlı bir biçimde gelişti ve Müslüman düşünürlerin iktisadın çağdaş tartışmalarında ön plana çıkmasıyla büyüdü. 1976’da Mekke’de gerçekleştirilmiş olan “Birinci Uluslararası Konferans”, İslam iktisadında güncel araştırmaya yönelik ilginin dönüm noktası olarak sık sık dile getirilmektedir. O zamandan bu yana kritik iktisadi araştırma alanlarının hepsinde akademik ve profesyonel katkılarını davet eden İslam iktisadı üzerine seminerler, atölye çalışmaları ve birçok uluslararası konferans düzenlenmiştir. Ama yine de otuz yıldır yayınlanan kapsamlı araştırmalardan sonra bile metodoloji en önemli sorun olarak karşımıza çıkmaya devam

etmektedir (Cakarta, 2005).⁶ Özellikle bir taraftan İslam iktisatçılarının endişeleri ile günümüz kapitalist ekonomik düzene karşı felsefi düzlemde yaşanan paradigma değişimleri arasındaki artan tansiyon ve diğer taraftan da İslami bankacılık hareketi ile ilgili şeriat âlimleri tarafından benimsenen daha pragmatik yaklaşımlar son zamanlarda iyice belirginleşmiştir.⁷ Bu durum haklı olarak mevcut metodolojide, ekonomistler ile şeriat âlimlerini ortak bir ekonomik yöntem üzerinde anlaşmaya çağrıda bulunan kritik bir kusur olarak görülmektedir. 2007’de Harvard School of Law ile London School of Economics’in sponsorluğunda düzenlenmiş olan “Teverruk” çalıştay, söz konusu metodolojik ikiliği keskin bir odak noktasına getirmiştir.

Sonuç şudur: 30 yıldan fazla bir süre sonra İslam iktisadının pratik uygunluğu ile ilgili metodolojik belirsizlikler ve karışık duygular ile endişe verici olmaya devam etmektedir. Sorunu gidermek amacıyla bu kitap eksik olan iki önemli unsuru İslam ekonomisinin güncel müfredatına entegre etmeyi amaçlamaktadır: (1) İktisadi düşünce tarihi ve (2) cari hukukun içinde yerleşik ekonomik teori. *İktisadi Analiz ve Ahlaki Politika* (Economic Analysis and Moral Policy) bu nedenle iktisat tarihinin eleştirel olarak gözden geçirilmesi ve bize kadar ulaşan İslam hukukunun konuyla ilgili katkılarının çıkarılması yoluyla İslam iktisadının uç prensiplerini sunan, türünün ilk kitabıdır.

Bir taraftan tarih, belli teoriler, kurumlar, politikalar yahut özellikle de ana akım iktisat üzerinde kayda değer izler olarak kalmış olan sürekli entelektüel tartışmalarda kristalleşen geçmiş iktisadi gelişmeleri aydınlatan en iyi rehberdir. Mark Blaug’un (1968, s. ix) haklı bir şekilde ifade ettiği üzere: “Çağdaş teori, düne ait problemlerin izini taşımaktadır... ve geçmişten gelen bir miras olması haricinde tam olarak anlaşılamaz.” Diğer yandan da iktisat tarihi, İslam iktisadının 20. yüzyıl ideolojik ve felsefi tartışmalarına sıradan bir düşünsel tepkiden ziyade geçmişte

yaşamış âlimlerin çalışmalarından nakledilerek gelen gerçek bir miras olduğunu tespit etmenin en iyi rehberidir.

Tevarüs etmiş olan hukukun bünyesinde yer alan teorik içerik, İslam iktisatçıları ve şeriat âlimleri arasındaki mevcut metodolojik gerilimin ikinci kayıp halkasıdır. Özellikle hukukçuların iktisadi düşüncesinde hayati bir bileşen olarak fayda teorisi maalesef mevcut İslam iktisadı müfredatında yar almamaktadır. Her ne kadar Müslümanların aydınlanma çağındaki rasyonel ekonomik düşüncenin temelini atan erken dönem Müslüman âlimlerden öğrenilecek daha çok şey olsa da bu durum mevcut problemi kısmen açıklamaktadır. Bu önemli bağlantıyı geliştirmeye yardımcı olmak için bu kitap, şeriat âlimleri ve Müslüman iktisatçıların çalışmalarından değerli görüşleri bir araya getirmektedir. Seçkin şeriat âlimlerinin (örneğin; Mohammed Abu Zehra, 1952, ss. 335-369) fayda teorisine dair karşılaştırmalı çalışmaları ile ekonomi ve İslam hukukunun (örneğin; al-Zarqa, 1992, ss. 49-68) bilimsel bir sentezini gerçekleştirmeye çalışan iktisat metodolojisi çalışmaları söz konusu kayıp bağlantıyı inşa etmekte büyük destek olmuşlardır.

Yukarıda bahsedilen hedefleri karşılamak için bu kitap dört kısma ayrılmış on altı bölümden oluşmaktadır. İlk iki kısım, iktisadi düşüncenin ana eğilimleri (beş bölüm) ve son iki kısımdaki ekonomik ilkelerin analizine zemin hazırlamayı amaçlayan metodoloji ile ilgili soruları (üç bölüm) ele alan ilk sekiz bölümü içermektedir. Son sekiz bölüm, piyasa sektörünün (altı bölüm) ve piyasa dışı sektörün (iki bölüm) teorik prensiplerine ayrılan son iki kısmın konusudur. Bu yapı, konuyu iktisat öğrencisi yararına teorik olarak tutarlı bir şekilde sunan, İslami metoda dair oldukça kapsamlı bir ders kitabı teşkil etmektedir. Her ne kadar lisansüstü öğrenciler gözetilerek planlanmış olsa da öğreticiler bu kitapta uygun lisans derslerini geliştirmede büyük bir destek bulabilirler.

Genel Tema

İktisat tarihi ile hukukun teorik içeriğinin bağdaştırmak için kitap, rakip iktisadi düşünce okullarının doğmasına da sebep olduğu için pozitif iktisadın Avrupa'daki Orta Çağ skolastik teolojisinden bağımsız olarak tarihsel yükselişi ile yola çıkmaktadır. Bu nedenle iktisadi düşüncenin İslami kökeni, sadece neoklasik iktisatla değil Marksizm, Alman tarihselciliği ve Amerikan kurumsallığıyla da mukayese edilmektedir. Amaç, hepsi birlikte ana akım ekonominin üç temel yapı taşını oluşturan fayda teorisi, verimlilik teorisi ve serbest piyasa ekonomisinin tarihsel izlerini takip etmektir. İktisat tarihine, Müslümanların Avrupa'nın 13. yüzyıl rönesansına katkılarının en canlı çağı olmasına rağmen Schumpeter'in "Büyük Boşluk" kavramı referans alınarak yaklaşılmaktadır.

Erken dönem Müslüman âlimlerin eserlerindeki dikkat çekici bulgulardan biri, İslam hukuku içinde gizli bir ekonomik teori olarak ortaya çıkmış olan fayda teorisinin mikroekonomik temelidir. İslam hukukunun günümüzdeki aşırı hukuki imajı, erken dönem İslam medeniyetinin aydınlanma çağlarındaki İslam hukuku içerisinde en fazla göze çarpan davranış bilimi imajından çok uzakta kaldığı görülmektedir. Örneğin; İslami dünya görüşüne tabi olan "fayda maksimizasyonu", İbn Teymiyye (t.y., 19, s. 99) kendi sözleriyle ifade ettiğinden daha net bir şekilde ifade edilemez: "İnsan iki tercih arasında [gider gelir]; biri fayda sağlamak ötekisi ise zarardan kaçınmak." Her ne kadar yüzyıllar sonra olsa da benzer gerekçelerle Bentham'ın fayda teorisi, 19. yüzyılda cezai adalet ve sosyoekonomik düzenlemeler için sağlam bir bilimsel temel tesis etmeye yönelik bir girişim olarak İngiltere'de seküler hukuk içerisinde ortaya çıkmıştır. İlginçtir ki modern iktisadın bel kemiği hâline gelmeden çok önce fayda teorisi hem İslami hem de seküler geleneklerde hukuk felsefesinin bir aracı olarak ortaya çıkmıştır. Bu nedenle esas soru,

Fayda teorisinin geçerli olup olmadığı ile ilgili olmaktan ziyade seküler benzerine karşılık İslami fayda paradigmasının temelini oluşturan dünya görüşüyle ilgilidir. İslami paradigma, sağlam bir şekilde tek tanrı inancı ve hesap gününde ona karşı hesap verebilirlik üzerine temellendirilmişken fayda teorisinin seküler karşılığında hem amaç hem de yönelim açısından bunların her ikisi de bulunmamaktadır.

Neoklasik iktisadın yükselişi, fayda teorisinin değişim değerinin kavramsal temelini oluşturacak şekilde hukuktan koparılıp iktisada dâhil edildiği aşama olmuştur. Fayda teorisi ile ilgili ortaya çıkan tarihsel gelişmeler özellikle de modern iktisat biliminde hâlâ görülür yara izleri taşımaya devam ettiği için faydanın kişiler arası karşılaştırması hakkındaki tartışma, refah ekonomisinin önemli dönüm noktalarını simgelemektedir. Faydanın subjektif ve ölçülebilir olmadığı gerçeği, “zengin bir insana verilen bir liranın görece yoksul bir insana verilen bir liradan daha az fayda sağladığı” önermesini savunmayı imkânsız kılmış, böylece faydayı, eşitlikçi iddialardan çekip alarak bütünüyle bir tercih ölçeğine indirgemıştır. Bununla birlikte sosyoekonomik adalete yönelik İslami strateji, bu sorunu çözmek için idealdir. Bu kitap, orijinal İslami kaynaklara dikkatli bir şekilde atıfta bulunarak sosyoekonomik adalet ve verimlilik artışı üzerindeki dengeli etkiyi ortaya koymaktadır.

İkinci yapı taşı olarak verimlilik teorisi, bir sanayi girişiminde üretken faktörleri bir araya getiren sözleşmeden kaynaklı ilişkiler üzerinden ele alınmaktadır. Firmanın standart teorisini karakterize eden kesin olarak sabitlenmiş faktör getirileri modeli özellikle para sermayesi için kâr paylaşımını olası hâle getiren İslami model ile mukayese edilmektedir. Buradaki amaç, öğrencilerin her ne kadar kâr paylaşımına imkân vermese de standart firma teorisini, optimal sözleşme tercihlerinden biri olarak yanlış yorumlamalarına karşı dikkatlerini çekmektir. 19. yüzyıl

ekonomi politiği, nihayetinde standart neoklasik firma teorisiiyle neticelenmiş olan tarihsel gelişmelerin üretim, değer ve bölüşüm teorisii üzerindeki etkisini anlamak için en iyi perspektifi sunmaktadır. Ricardocu iktisattaki “buğday çiftliği”nden, neoklasik sanayi teşebbüsüne doğru gerçekleşen tarihsel kaymanın, kâr ve faiz oranı teorisii hakkında, kârın riskin bir getirisi olarak ve faizin de sermayenin getirisi olarak değerlendirildiği önemli sonuçlar doğurduğu gösterilmektedir.

Marjinal verimlilik teorisinin, 18. yüzyıl sosyoekonomik düzenini radikal bir şekilde dönüştüren Sanayi Devrimi’nin yaralarını gizlediği gösterilmektedir. Daha açık bir ifadeyle endüstri girişimcilerinin üretken bir firmada üretim faktörlerini organize ediş ve mükâfatlandırırş şekillerindeki radikal dönüşümünün yol açtığı piyasa bilgisinin “faktöre özel” yapısını gizlemektedir. Serbest çalışan insan gücünü, ücretli iç gücüne dönüştürerek ve faiz tabanlı banka finansmanını teşvik ederek sabit getiri faktörü piyasalarının oluşmasındaki 19. yüzyıl Sanayi Devrimi’nin etkisine işaret eden Batılı iktisat tarihçilerine atıfta bulunulmuştur. Böylece okuyucu, üretim faktörlerinin, tam bilgi varsayımı altında, sözleşme seçimlerini yapmak için eşit bir düzlemde bir araya geldiği gibi yanıltıcı bir izlenim uyandıran, firmanın standart matematiksel modeline karşı dikkatli olması konusunda uyarılmıştır. Bu nokta, emek ve sermayenin sabit getirili kaynak piyasalarının tarihsel olarak ortaya çıkmasına eşlik eden piyasa bilgisinin “faktöre özel” yapısıyla çelişmektedir. Bu noktadan itibaren kitap, İslam hukukunun faydalı tecrübelerine atıfta bulunarak daha tutarlı bir kâr, risk ve faktör getirileri teorisii sunmak üzere yola çıkmaktadır. Bu konu, üretken faktörler için uygun bir seçenек olarak kâr paylaşımını belirleyen belirsizlik altında optimal bir sözleşme tercihi teorisii geliştirilerek daha da ileriye götürölmektedir. Ayrıca firmanın neoklasik teorisii hakkındaki teorik anomaliler, Amerikan Kurumsalçı Okulu’nun

kurucularının yaptıkları neoklasik teoriye yönelik eleştirilerinde en belirgin biçimde yer almıştır.

Üçüncü yapı taşı olan piyasa ekonomisine, Kur'an-ı Kerim'deki: "Oysa Allah alışverişi helal, faizi haram kılmıştır" (Bakara Sûresi, 2:275) ayeti ile paralel olarak meşru ticaret ile yasaklanmış faiz (*ribâ*) arasında bir mukayese yoluyla yaklaşmaktadır. Bilinen zamanlar arası sermaye piyasası modelinin desteğiyle sıfır faiz modeli, Pareto optimalitesi açısından pozitif faiz oranı modelinden daha yüksek verimlilik elde ettiğini göstermektedir. Ardından altın ve gümüşün statüsüne İslami açıdan sıkça iddia edilen altın standardının arzu edilebilirliğine veya geri dönüşüne daha yakından bir bakışla, iktisadi mübadele ve paranın doğasıyla ilgili ilkeler sunulmaktadır. Piyasa rekabetinin arzu edilebilirliği konusunda gelince bu konuda Hz. Peygamber'in sünnetine ve İslam hukukuna atıfta bulunulmaktadır. İslam hukuku içerisinde yerleşik olan iktisat teorisi en güzel şekilde rekabetçi piyasa anlayışını piyasa kusurlarına karşı ana akım iktisatta kabul edilenden çok daha geniş kapsamda korumayı amaçlayan hukukçuların kasıtlı önlemlerinde yansıtılmaktadır. Garar, gabn, kumar ve satış faizinin hepsi piyasa kusurlarının teorik bağlamında ele alınmaktadır.

Kitabın ana amacı, İslam iktisadını, pozitif ekonomi yönteminin bir eleştirisinden ziyade kapitalist sistemlerdeki politikaların ahlaki niteliğine yönelik bir eleştiri olarak resmetmektir. Bu, metodolojideki üç temel sorunun tartışılmasıyla temellendirilmektedir: Ahlak, iktisatta nasıl içselleştirilebilir? Pozitif ve normatif iktisadın korelasyonu nasıl kurulmaktadır? Pozitif iktisatta bilgi nasıl geliştirilebilir? Her ne kadar aynı anda ahlaki politikayı mülhaza etmeksizin pozitif iktisadın öğretilmesinin zarar verici etkilerine dikkat çekilmiş olsa da pozitif iktisadın önemi, Hz. Peygamber'in sünneti yanında ne yapılması gerektiği konusunda değer yargılarından önce nesnel ekonomik

gerçekleri analiz etmiş olan erken dönem Müslüman âlimlerinin örnek tecrübelerinden de öğrenilmektedir. İslami bir ekonomide devlet politikasının oynadığı rol göz önünde bulundurulduğunda, siyasete kısaca değinmek kaçınılmaz hâle gelmektedir. Siyaset ile iktisadın ikiz olduğu gerçeği hâlihazırda farklı ekonomi metodolojisi ekollerinde şekillendirilmiştir.

Bu nedenle devlet politikası ile ilgili bölüm, Hz. Peygamber'in kendi geleneğinden ve İslam devletinin tarihsel deneyimlerinden öğrenilebilen İslami politik ekonominin temel özelliklerine odaklanmaktadır. İslami politik ekonomiye olanak sağlayan kurumsal yapı, geleneksel ikili piyasa-devlet sektörü yapısına ek olarak gönüllü (veya *irfak*) sektörün de hayati bir rol oynadığını üç sektörlü bir model olarak karşımıza çıkarmaktadır. Her ne kadar günümüz İslami toplumlarında üçüncü sektör pek görülebilir olmasa da bu kitapta İslam iktisadının hedeflerinin düzgün bir şekilde takip edilemeyeceği İslam ahlaki politikasının ayrılmaz bir kuramsal parçası olarak sunulmaktadır. “Devlet” ve “hükümet” politikası arasındaki yukarıda zikredilen ayrım göz önüne alındığında, devletin ekonomideki rolü, zannedildiği gibi zorunlu olarak otoriter devlet önlemleri ile değil devletin esas kurumlarından herhangi birisi aracılığıyla gerçekleştirilebilir. Ana zorluk, bilinçli olarak sosyal yardımseverliği destekleyen ve onu sosyoekonomik düzensizliklerin giderilmesi için stratejik olarak sorumlu bir araç olarak besleyen kurucu bir ahlaki politika vasıtasıyla, toplumsal değerlerin piyasa davranışlarından nasıl uzakta tutulabileceği ile ilgilidir. İslam'ın üçüncü direği olan zekât ile vakıf kurumunun konumu, yukarıdaki bağlamda sunulmaktadır. Kitap, İslami politik ekonomi hakkında kapsamlı bir vizyonu gerçekleştirmekten ziyade yöntem ve sabit ekonomik ilkeler konusunda akademik bir temel oluşturmaya katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.